

godine obrati za pomoć vladi SAD, koja je smatrana glavnim ideološkim i političkim neprijateljem FNRJ. Pomoć u hrani od SAD i ukidanje mera obaveznog otkupa, (1952) stvorile su mogućnost slobodnijeg delovanja tržišta za promet agrarnih proizvoda, što je dovelo u pitanje opravdanost postojanja nerentabilnih seljačkih radnih zadruga, koje će do sredine pedesetih godina dvadesetog veka nestati kao proizvođači agrarnih proizvoda.

Od posledica otkupa i kolektivizacije stanovništvo se sporo oporavljalo jer su domaćinstva bila razorena i materijalno opustošena. To se u prvom redu odnosi, zaključuje se u knjizi, „na hiljade onih porodica koje su zbog *sabotiranja* otkupa bile kažnjavane bezdušnom sporednom kaznom totalne ili delimične konfiskacije imovine. U Vojvodini od

1945. do 1952. godine na kaznu konfiskacije bilo je osuđeno 2.295 lica, odnosno njihovih porodica”, str 546.

Na osnovu analize sednica plenuma Centralnog komiteta KPJ, dr Jelena Popov zaključila je da su se u toku provođenja otkupa u rukovodstvu KPJ uočili i prvi znaci republičkog i nacionalnog egoizma u federalnim jedinicama i centralnom rukovodstvu KPJ. To se naročito osećalo u političkom osporavanju najviših političkih rukovodilaca iz Hrvatske i Slovenije. Svojim podacima, analizama i zaključcima knjiga dr Jelene Popov nesumnjivo će služiti kao osnovna literatura za upoznavanje agrarne politike Jugoslavije u drugoj polovini XX veka.

Dr Slavoljub CVETKOVIĆ

Dr Momčilo Mitrović, *Venčačka vinogradarska zadruga Navip-Venčački vinogradi 1903–2003*, „Viktor” Arandelovac, Beograd 2003, str. 232

Istoričari se retko bave privrednim organizacijama, preduzećima, zadrugama, naizgled lokalnog značaja, dok o tim ustanovama, povodom raznih jubileja i proslava, češće pišu publicisti, novinari, stručnjaci ili nadareni savremenici. Međutim, knjiga o *Venčačkoj vinogradarskoj zadrugi* nema samo svečarski karakter. Jednovekovno postojanje Zadruga, održavanje i prenošenje ideje zadrugarstva i doprinos privrednoj i kulturnoj modernizaciji srpskog sela, daju toj ustanovi istoriografski značaj. Stoga je razumljivo što se pisanja istorije

Zadruga o stogodišnjici latio istoričar Momčilo Mitrović, koji je, nastavljajući rad preminulog Milana Vesovića, na osnovu arhivske građe Zadruga, arhiva u Beogradu, Kragujevcu, Topoli, štampe i privatnih porodičnih zbirki i albuma, u četrnaest hronološko-tematskih celina progovorio o radu Zadruga i zadrugara u proteklom veku.

Posle kratkog Predgovora (str. 1-2), autor je izložio geografske i klimatske uslove u *Venčačkom vinogorju* (str. 3-5), pokazujući tako velike pogodnosti za gajenje vinove loze u tom podneblju.

Potom je, u prvom poglavlju knjige (str. 7-9), opisao društvene i ekonomske prilike u podnožju planine Venčac krajem 19. veka. U tom pretežno voćarskom i vinogradarskom kraju, sa dosta vinograda, ali primitivnim gajenjem loze, ekstenzivnim vinogradarstvom unazađenim i epidemijom peranospore, sa patrijarhalnim načinom mišljenja i života, krajem 19. i početkom 20. veka sazrela je ideja o osnivanju vinogradarske zadruge, svojstvena mnogo razvijenijim vinogradarskim rejonima zapadne Evrope.

Posle predstavljanja prirodnih i društvenih uslova, autor je pustio da o osnivanju i prvim godinama rada *Zadruga* govori rukopis Mihaila Stojića, učesnika događaja, istaknutog zadrugara i dugogodišnjeg upravnika (*Osnivanje Venčacke vinogradarske zadruge*, str. 10-35). To je učinjeno zbog nedostatka izvora (dokumentacija do 1919. godine uništena u Prvom svetskom ratu), ali i zato što Stojić rečito svedoči o toku i teškoćama osnivanja *Zadruge*, sagledava osnivanje u sklopu razvoja mladog zemljoradničkog zadrugariskog pokreta u Srbiji u poslednjoj deceniji 19. veka, a kao učesnik, detaljno opisuje strah i nepoverenje seljaka, međusobne razmirice i svađe, ali i prve uspehe zadrugara (uplata udela, podizanje podruma 1906, prva berba 1907, prodaja vina i isplata dobiti 1908, itd.) i napredak *Zadruge* do Prvog svetskog rata.

Najviše prostora, šest poglavlja, posvećeno je radu između dva svetska rata. Posle ratnih razaranja usledila je obnova kapaciteta i sredstava i do polovine dvadesetih godina, zaduživanjem i zalaganjem članova, *Zadruga* je uspela da se

oporavi (3. poglavlje, str. 36-43). Podizanju ugleda i napretku doprinelo je i uključenje Zadužbinskog imanja nj. v. kralja Aleksandra 1925. godine u *Zadrugu* (4. poglavlje, str. 44-47). U drugoj polovini dvadesetih godina sve je uočljivija njena modernizacija: počelo je korišćenje staklenih flaša (1928. godine) i proizvodnja vinjaka i konjaka, grožđe je izvoženo na bečke i berlinske pijace, dobijane su pohvale na izložbama, pojačavana je reklama, sadene su nove sorte itd. S vremenom je rasla konkurencija, te je plasman pića predstavljao sve veći problem i cene pića su padale, ali autor zaključuje da se *Zadruga* do 1930. stabilizovala, odolevala konkurenciji i beležila snažan uspon. (5. poglavlje, str. 48-61).

Velike probleme donela je ekonomska kriza u prvoj polovini tridesetih godina, koja je naročito pogodila vinogradarstvo, otežala plasman vina, pojačala konkurenciju i nelegalnu prodaju. Ipak, *Zadruga* je uprkos teškoćama, nastavljala s radom i sa modernizacijom, tako da su od 1931. šireni kapaciteti podruma, a 1935. je instalirana električna centrala za preradu grožđa i osvetljenje (6. poglavlje, str. 62-82). Kriza je prebrođena 1937. i ona je, i pored stalnih prirodnih i ekonomskih teškoća i nedaća, pred Drugi svetski rat pokazivala pozitivne rezultate, ostvarivala dobit i isplaćivala zadrugarima uloge i interese. Autor posebno ističe da je broj zadrugara rastao, ali i da je vođeno računa o njihovom „moralnom liku“, da je zahtevano striktno poštovanje pravila i da su nedisciplinovani članovi često kažnjavani isključenjem. (7. poglavlje, str. 83-96).

Autor je o međuratnom razdoblju, zbog oskudne građe, pisao pre svega na osnovu dnevnika i zapisnika redovnih i vanrednih skupština, a čitavo 8. poglavlje posvetio je pisanju štampe o *Zadruzi* (str. 97-116). Mnogi su beogradski listovi (*Politika, Večernje novosti, Pravda, Trgovački glasnik, Selo*, i dr.) pre, a posebno posle Prvog svetskog rata, donosili oglase *Venčaćke zadruge*, slali joj novinare u posetu i prenosili njihove izveštaje i reportaže. Tako je štampa, pored reklamnog oglašavanja zadružnih proizvoda, pisala o životu i radu zadrugara, njihovim naporima i odricanjima, o zadružnoj imovini, posetama iz inostranstva, ekskurzijama, raznim kursevima i predavanjima, itd. Hvaleći uspehe i dostignuća *Venčaćke zadruge* i proglašavajući je za „lidera vinogradarskih zadruga na Balkanu”, štampa je isticala i propagirala njen privredni, i naročito kulturno-prosvetni, modernizacijski i civilizatorski značaj na srpskom selu u prvoj polovini 20. veka.

Drugi svetski rat (9. poglavlje, str. 117-122) nije prekinuo njen rad, već je, u ideološkim projekcijama Nedićeve države, obećavao razvoj zadrugarstva i utemeljenje države na „seljačkoj zadružnoj osnovi”. Međutim, *Zadruga* je od početka rata trpela velike štete, što od okupatora, a što od prirode. U njenom dnevniku za subotu, 30. avgust 1941. godine, bilo je zapisano: „Danas pao ledgrad na teritoriju naših vinograda u ovo doba nezapamćen: posle jedne žalosti druga, dan mučenja ljudskog roda i mučenja ljudske duše” (str. 119). Uprkos ratnim teškoćama, nastavljala je s radom, nabavkama i isplatama, seljaci su ubirali plodove, *Zadruga* primala grožđe, pre-

rađivala i čuvala vino, a štampa je pratila i hvalila njen rad (*Obnova*, 1942. godine). Proleće 1945. godine donelo je novu vlast, promenu novca i nove cene. Ostalo je samo iskustvom provereno uverenje da je gajenje vinove loze i spravljanje vina, i bez ratova i revolucija, izuzetno težak i mukotrpan posao.

Rad *Zadruga* posle Drugog svetskog rata tekao je u uslovima društveno-ekonomskih promena, kojima se ona morala prilagođavati, te je njen razvoj prošao više etapa koje su predstavljene u četiri poglavlja. *Obnova* i izgradnja zemlje u prvoj posleratnoj deceniji značila je i obnovu i izgradnju *Zadruga* (10. poglavlje, str. 123-130). U uslovima agrarne reforme, promene vlasničke strukture zemljišta i nametanja novog shvatanja zadrugarstva, *Venčaćka zadruga* je ulagala napore da dostigne predratnu proizvodnju i povećavala je broj zadrugara. Druga polovina pedesetih i početak šezdesetih godina opisane su u 11. poglavlju sa naslovom „Zadruga u vreme borbe za opstanak” (str. 131-136), čime se ukazuje na teškoće koje joj je donelo samoupravljanje i napuštanje tradicionalnih osnova zadrugarstva. U tim uslovima, bez investicija i pomoći države, ona je „preživljavala” čekajući bolja vremena.

Već od 1966. godine, a posebno tokom sedamdesetih, omogućen joj je oporavak davanjem investicija u širenjem prostora i kapaciteta, nabavkom opreme i sredstava, postavljanjem novih vinograda, planskim razvojem, davanjem beskamatnih kredita zemljoradnicima, itd. Primetno je i vraćanje kulturno-prosvetne uloge koju je *Zadruga* imala od svog osnivanja, a koja se odražavala u organi-

zovanju predavanja, kurseva, priredaba, izložaba, itd. Tada je, pretrpevši mnoge organizacione promene i integracije, *Venčačka zadruga* izgubila samostalnost i postala pogon gigantske RO *Navip-Zemun*, u čijem okviru je nastavila svoju delatnost. Njen oporavak i reorganizacija predstavljani su u 12. poglavlju knjige (str. 137-148).

Organizacione promene nastavljene su i uoči i tokom krize SFRJ, kada *Zadruga* dobija ime *Venčački vinogradi* i nastavlja da se bori sa prirodnim, socijalnim i ekonomskim nedaćama, koje dostižu vrhunac krajem devedesetih godina i dovode do pada proizvodnje i sve većeg krčenja vinograda (13. poglavlje, str. 149-151). Međutim, kako zaključuje autor, opstanak *Venčačkih vinograda* i u tim uslovima pokazuje „da se temelje na jednoj izuzetno vitalnoj instituciji, koja je sto godina predstavljala privredno i civilizacijsko uporište nekoliko povenčačkih sela” (str. 151).

U poslednjem poglavlju (str. 152-160) autor je osnovnim biografskim podacima, opisom angažmana u *Zadruzi* i fotografijama predstavio sve upravnike i direktore *Venčačke zadruge* od 1903. do 2003. godine (ukupno desetero, devet muškaraca i jedna žena). Na kraju knjige, u okviru Dodatka (str. 161-231), nalazi se Pravilnik koga se *Venčačka vinogradarska zadruga* pridržavala tokom višedecenijskog postojanja, i sedam spiskova koji daju više podataka značajnih za njen rad od osnivanja do danas: datum i iznos

uplate udela i iznos interesa 1919-1929. godine (spisak 1); vrsta, količina, kvalitet i novčana vrednost predatog grožđa 1944. godine (spisak 2); broj i novčani iznos udela zadrugara upisanih do 1954. godine (spisak 3); površina poseda i sorte grožđa koje su uzgajali pojedini zadrugari 1981. godine (spisak 4); zanimanje i radni staž radnika koji su radili u *Navipu* 1963-2003. godine (spisak 5); zanimanje i godine staža radnika koji danas rade u *Navip-Venčački vinogradi-Banja* (spisak 6); i unos grožđa u *Navip-Venčački vinogradi* 2002. godine (spisak 7).

Pored osnovnog teksta i dodatka, kvalitetu i slikovitosti knjige umnogome doprinose citirani izvori i nekoliko desetina faksimila zadružnih dokumenata i fotografija zadruge, podruma, vinograda, izložaba, zadrugara i posetilaca. Na njima se, pored više anonimnih seljaka, đaka, stručnjaka, stranih i domaćih delegata i gostiju, pojavljuju i likovi admirala Geprata, sovjetskog poslanika Plotnjikova, Eleonore Ruzvelt i drugih poznatih ličnosti, što svedoči o čuvenju i značaju *Venčačke vinogradarske zadruge*. O privrednom, ekonomskom, ali i kulturno-prosvetnom značaju, koji prevazilazi lokalne okvire podvenčačkih sela, Šumadije, pa i Srbije, govori i samo jednovjekovno postojanje *Zadruge* i njen razvoj i delovanje opisano u toj knjizi, čime se istovremeno opravdava i istoriografska obrada te privredne institucije.

Mr Dragomir BONDŽIĆ